

ARTIKELEN

De rol van religie bij het afbakenen, verklaren en aanpakken van eergerelateerd geweld

Janine Janssen

Het afgelopen decennium heeft eergerelateerd geweld zich in politiek en media in een grote belangstelling mogen verheugen. Maar welke gedragingen gaan er onder dit paraplubegrip schuil en hoe wordt de relatie met religie gelegd?

In Nederland bestaat al geruime tijd aandacht voor ‘eengerelateerd geweld’. Onder dit paraplubegrip gaan tal van concrete gedragingen schuil, variërend van bedreiging tot moord en van belediging tot suïcide, geïnspireerd door een tamelijk abstract en derhalve lastig te concretiseren begrip ‘eer’. In deze bijdrage wordt om te beginnen uitgelegd hoe vóór de opkomst van het paraplubegrip ‘eengerelateerd geweld’ het woord ‘eerwraak’ in zwang raakte. Vervolgens wordt kort aandacht besteed aan de baleinen die de eerparaplu dragen: cultuur, familie, genderverhoudingen, mensenrechten, migratie, integratie én religie; op die terreinen wordt doorgaans naar verklaringen gezocht voor het ontstaan en voortbestaan én naar mogelijkheden voor aanpak van dit soort geweld. Dan komt uitgebreid de vraag aan bod hoe religie – met name de islam – met gewelddadige eerezaken in verband wordt gebracht: welke rol spelen leefregels volgens de islam bij de legitimatie van geweld uit naam van eer, en biedt dit geloof ook mogelijkheden voor preventie en bestrijding van dit geweld? De vraag wordt toegespitst op de rol van de islamitisch geestelijke. Tot slot wordt nog kort stilgestaan bij de *framing* van eengerelateerd geweld en de rol van religie daarin.

Van ‘eerwraak’ naar ‘eengerelateerd geweld’ in de Nederlandse aanpak

Inburgering van een obscuur begrip

Voordat in Nederland de term ‘eengerelateerd geweld’ *en vogue* raakte, werd vooral gesproken over ‘eerwraak’. Het woord ‘eerwraak’ kan overigens niet op een heel lange aanwezigheid in de Nederlandse taal bogen. Het werd namelijk pas in 1978 door de turkoloog Nauta geïntroduceerd.¹ Een andere turkoloog, Van Eck, vertelde ooit dat toen zij tegen het einde van de vorige eeuw aan haar proefschrift over eerwraak onder Turken werkte, geïnteresseerden in haar werk dikwijls dachten dat ze over ‘inbraak’ schreef: de term ‘eerwraak’ was obscuur en zei de meeste

1 C. van Eck, Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2001.

Janine Janssen

mensen helemaal niets.² Van de hand van Van Eck is ook de eerste grote studie naar eerwraak onder Turken in Nederland. In dit proefschrift stelt zij dat een eerwraak een zuiverings- of reinigingsritueel is: de vlek wordt in een geformaliseerde, dramatische vorm verwijderd. Tot op heden zijn de meningen verdeeld over een exacte definitie van wat eerwraak in Turkse context eigenlijk is. Zonder inhoudelijk op dit academische debat in te gaan, stelt Van Eck bijvoorbeeld dat dit ritueel moet voldoen aan een aantal ideaaltypische kenmerken. Nauta en Werdmolder noemen daarentegen absolute kenmerken van eerwraak.³ Ondanks het feit dat deskundigen het fenomeen moeilijk te definiëren vinden, is de term 'eerwraak' in de loop der jaren steeds meer ingeburgerd geraakt. Een aantal gerucht-makende zaken die op veel aandacht in de media mochten rekenen, hebben daaraan bijgedragen. Zo speelde er onder meer in 1999 een zaak in het Brabantse Veghel waarbij een zeventienjarige scholier op vier medeleerlingen en een docente schoot nadat de eer van zijn zus in het geding was gekomen. In 2004 was de moord op mevrouw Gül door haar voormalige echtgenoot op klaarlichte dag voor de vrouwenopvang aanleiding voor verontwaardigde krantenkoppen.⁴

Verbreiding naar 'eengerelateerd geweld'

Dergelijke ernstige zaken leidden frequent tot vragen in de politiek. Er ontstond behoefte om meer inzicht te krijgen in aard, achtergronden en mogelijkheden voor signalering, aanpak en registratie van deze vormen van geweld. In opdracht van toenmalig minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Rita Verdonk, werd in de politieregio's Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid een pilot project gestart. Dat project begon in 2004 en werd beëindigd in 2006. Dit project werd 'pilot Eengerelateerd Geweld' genoemd. Er leefde het besef dat de term 'eerwraak' vooral werd gebezigd voor vormen van geweld met een fatale afloop waarbij het motief gezocht werd in een geschonden eergevoel tegen een Turkse achtergrond. Maar hoe zat dat dan met andere etnische groepen en culturen? En een geschonden eergevoel hoefde toch lang niet altijd in dodelijk geweld te eindigen? Vandaar dat voor het ruimere begrip 'eengerelateerd geweld' werd gekozen.⁵ Toen het pilot

- 2 J. Janssen, *Je eer of je leven? Een verkenning van eerezaken voor politieambtenaren en andere professionals*, Den Haag: Stapel & De Koning 2008.
- 3 A. Nauta & H. Werdmolder, 'Onderzoek naar kenmerken van eerwraak', *Tijdschrift voor Criminologie* 2002-4, p. 367-373. Een andere auteur die op deze opvattingen doorborduurt is: R. Ermers, *Eer en eerwraak. Definitie en analyse*, Amsterdam: Bulaag 2007.
- 4 Volgens Van Eck betrof het hier overigens geen eerwraak, maar een geval van doden uit mannelijke trots, omdat in deze casus niet de kuisheid van de vrouw in het geding was, maar de eer van de man, zie: *NRC Handelsblad* 21 december 2004. Zie ter vergelijking ook de discussie in kranten naar aanleiding van de vraag of de moord op Boral in 2008 op het station in Alkmaar wel of niet als eerwraak kan worden geclassificeerd. Zie verder ook: R. van der Zee, *Eerwraak in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Houtekiet 2006. Van der Zee begint de inleiding van haar boek met de constatering dat de moord op Gül een ommekeer in het Nederlandse denken over eerwraak is geweest.
- 5 J. Janssen e.a., *De eerste tussenrapportage pilot 'eengerelateerd geweld'*, Den Haag: Politie Haaglanden 2005; J. Janssen e.a., *Pilot eengerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid. De tweede tussenrapportage*, Den Haag: Politie Haaglanden 2005; J. Janssen, *Eindrapportage. Pilot eengerelateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid*, Den Haag: Politie Haaglanden 2006.

project al van start was gegaan, werd in opdracht van de overheid ten behoeve van het beleid een werkdefinitie ontwikkeld waarbij wederom het begrip ‘eerge-relateerd geweld’ en niet ‘eerwraak’ het uitgangspunt was: ‘[e]ergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken’.⁶

Ook het vijfjarige interdepartementale programma dat in 2006 van start ging, kreeg de naam ‘Eerge-relateerd geweld’ mee. Dit programma ondersteunde drie projecten: Maatschappelijke preventie, Bescherming en Strafrechtelijke aanpak.⁷ Er is op deze drie terreinen gestreefd naar betere weerbaarheid van slachtoffers en risicogemeenschappen; betere mogelijkheden voor hulpverleners om (dreiging met) eerge-relateerd geweld te herkennen en meer opties om daadwerkelijk te kunnen helpen; een betere onderlinge samenwerking en meer contact tussen betrokken instellingen en gemeenschappen waarbinnen deze problemen spelen; voldoende opvangplaatsen voor slachtoffers; een adequate wijze van opsporen en vervolgen door politie en justitie; inzicht in eerge-relateerd geweld op basis van gedegen en feitelijk onderzoek; een opzet voor eenduidige registratie van eerzaken; en een integrale samenwerking tussen politie, vrouwenopvang, het Openbaar Ministerie en andere relevante (overheids)instanties.⁸

In 2008 werd het pilot project Eerge-relateerd Geweld vervolgd gegeven met de oprichting van het Landelijk Expertise Centrum Eerge-relateerd Geweld (LEC EGG) bij de Nederlandse politie. Dit centrum ondersteunt onder meer de politie (lokale eenheden), het Openbaar Ministerie, de opvang en de Immigratie- en Naturalisatiedienst bij de behandeling van eerzaken, verricht wetenschappelijk onderzoek, ontwikkelt materiaal voor het (politie)onderwijs, adviseert de overheid en onderhoudt in dit verband (internationale) netwerkcontacten met onder meer betrokken instanties, belangengroepen en specialisten.⁹ Uit cijfers van het LEC EGG blijkt overigens dat jaarlijks circa vijfhonderd keer om operationele

6 H. Ferwerda & I. van Leiden, *Eerwraak of eerge-relateerd geweld? Naar een werkdefinitie*, Arnhem: Beke 2005.

7 *Kamerstukken II 2005/06*, 30 388, nr. 6.

8 Verworvenheden van dit programma zijn inmiddels geïntegreerd in de werkwijze van betrokken organisaties. Denk in dit verband bijvoorbeeld aan de creatie van gespecialiseerde opvang en protocollering van samenwerking tussen betrokken partners. Zie ook: L. Loef & M. van Aalst, *Eindrapportage strafrechtelijke aanpak eerge-relateerd geweld*, Amsterdam: DSP-groep 2012.

9 Naar dit centrum is ook een methode voor aanpak van eerzaken genoemd, ‘de methode LEC EGG’, die inmiddels de standaard van de Nederlandse politie is geworden. Zie: Aanwijzing huiselijk geweld en eerge-relateerd geweld van 29 maart 2010, *Stcrt.* 2010, 6462; J. Janssen, *Instroom en vroegherkenning van mogelijke eerzaken bij de politie. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006. Deelrapport 1*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en LEC EGG 2008; J. Janssen, *Analyse van mogelijke eerzaken: het gebruik van de checklist en de inzet van externe deskundigen. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en LEC EGG 2009. Deze rapporten zijn te downloaden via: www.leceergerelateerdgeweld.nl.

Janine Janssen

ondersteuning wordt gevraagd door regiokorpsen.¹⁰ In ongeveer 40% van deze gevallen gaat het om kwesties in een Turkse of Koerdische context en in een ongeveer 20% om zaken met een Marokkaanse of Berberse achtergrond. Een fractie, circa 3%, van al deze zaken kent een dodelijke afloop (moord of doodslag). In ongeveer de helft van de gevallen gaat het om bedreiging. Daarnaast komen onder andere ontvoeringen, vermissingen, mishandelingen en verkrachtingen in beeld.¹¹ Samenvattend komt het erop neer dat de afgelopen jaren 'eengerelateerd geweld' steeds meer als paraplubegrip is gaan fungeren. De oude term 'eerwraak' is onderdeel geworden van een ruimere verzameling gedragingen.

Verbanden tussen religie en eengerelateerd geweld

'Eengerelateerd geweld' ontleed

In het paraplubegrip 'eengerelateerd geweld' steken verschillende baleinen. Bij het verklaren van geweld uit naam van eer wordt doorgaans gewezen op culturele achtergronden. Zo zou het ontbreken van een overheid – denk in dit verband bijvoorbeeld aan Turkije of het Midden-Oosten – die strak de hand houdt aan het geweldsmonopolie van de staat bijdragen aan het ontstaan van codes die burgers eigenrichting toestaan. Eercodes met zware sancties op overtreding daarvan dragen dan bij aan de regulering van het sociale verkeer. Culturele codes omvatten ook opvattingen over de organisatie van het familieleven en over sociaal gewenst en als eervol bestempeld gedrag van mannen en vrouwen, kortom de genderverhoudingen. Door migratie zijn die eercodes in Nederland beland. De laatste jaren heeft de gedachte postgevat dat dergelijk geweld een voorbeeld is van gebrekkige integratie van bepaalde allochtone groepen in de Nederlandse samenleving.¹² In het kader van de aanpak van eengerelateerd geweld is ingezet op bewustwording bij de betrokken groepen zelf door voorlichting en subsidiëring van private initiatieven, bijvoorbeeld door middel van het in 2007 gestarte programma 'Aan de goede kant van de eer'. In dergelijke programma's komen ook genderverhoudingen aan bod.¹³ Het gewelddadige karakter van eercodes wordt niet alleen gezien als een gebrekkige vorm van integratie, maar ook als een inbreuk op de rechtsstaat en een schending van normen inzake internationale

10 Tot 1 januari 2013 was er sprake van regiokorpsen. Op 1 januari 2013 is echter de Nationale Nederlandse Politie van start gegaan. Er is nu geen sprake meer van zelfstandige regiokorpsen. Op dit moment wordt gewerkt aan de inbedding van politie aanpak van eengerelateerd geweld in de nieuw ontstane eenheden van de Nationale Politie.

11 J. Janssen & R. Sanberg, *Inzicht in cijfers. Mogelijke eezaken in 2007, 2008 en 2009*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Programmabureau Eengerelateerd Geweld en LEC EGG 2010. Dit rapport is te downloaden via: www.leceergerelateerdgeweld.nl.

12 *Kamerstukken II 2005/06*, 30 304, nrs. 1-2, p. 35-36. Zie ook R. Gowricharn, 'Inleiding. De multiculturele samenleving. Van kritiek zonder context naar een redelijk debat', in: R. Gowricharn (red.), *Falende instituties. Negen heikele kwesties in de multiculturele samenleving*, Utrecht: Forum 2006.

13 Zie J.S. Zweers, S. Bouma & J. Wils, 'Aan de goede kant van de eer'. *Eindevaluatie van een meerjaren kaderprogramma*, Zoetermeer: Research voor Beleid 2011.

mensenrechten.¹⁴ Dergelijke opvattingen maken dat in het beleid naast preventie en beveiliging ook substantieel ruimte is gereserveerd voor een strafrechtelijk traject en repressieve reacties.¹⁵

De rol van religie: welke aspecten?

Voordat hier wordt stilgestaan bij de vraag welke aspecten van religie een rol spelen bij eengerelateerd geweld, wordt een belangrijke nuancering gemaakt. In de inleiding is al aangegeven dat in deze bijdrage bij de bespreking van de relatie tussen religie en eengerelateerd geweld in hoofdzaak wordt ingegaan op de rol van de islam. Dat wil beslist niet zeggen dat eerkwesties niet bij andere groepen in beeld komen. Bij de casuïstiek die bij het LEC EGG in beeld komt, betreft het vaak wel familieproblemen bij moslims, maar dat neemt niet weg dat er bij het centrum ook tal van voorbeelden bekend zijn van eerkwesties onder christenen en hindoes. Hier wordt vooral aandacht aan de islam besteed omdat deze in het publieke debat frequent met verschillende vormen van geweld, waaronder eerkwesties, in verband wordt gebracht.¹⁶

In hoeverre is die associatie terecht? Die vraag is niet simpel met een 'ja' of 'nee' te beantwoorden. Want om welke aspecten van religie gaat het eigenlijk? In wetenschappelijk onderzoek naar religie wordt wel gesproken over de 'formule van Geertz'.¹⁷ Volgens de antropoloog Geertz¹⁸ geeft religie gelovigen een verklaring van hoe de wereld eruitziet en daarnaast biedt religie een kader van regels die aangeven hoe in die wereld gehandeld moet worden. Samengevat is religie dan een model *van* en een model *voor* de wereld. Deze formule gaat vooral over normen, waarden en leefregels. Daarnaast besteedt onderzoek naar religie aandacht aan vormen van sociale organisatie die geloofsgemeenschappen reguleren. Denk in dit verband maar eens aan een kerk of een moskee, waarin niet alleen een bepaalde geloofsleer wordt uitgedragen, maar waar gelovigen ook een concrete

- 14 *Handelingen II* 2003/04, nr. 17, p. 253-257 en *Kamerstukken II* 2003/04, 29 614, nr. 2, p. 19 (Nota Grondrechten in een pluriforme samenleving).
- 15 J. Janssen & J.M. ten Voorde, 'Eengerelateerd geweld en strafvorderlijk beleid. Een analyse van de Aanwijzing huiselijk geweld en eengerelateerd geweld', *Trema* 2010-7, p. 300-305. J. Janssen, D. Driessen, W. Timmer & J.M. ten Voorde, 'Aanpak van eengerelateerd geweld in de politiepraktijk', *Tijdschrift voor de Politie* 2011-1, p. 30-33.
- 16 A. Korteweg & G. Yurdakul, 'Islam, gender and immigrant integration. Boundary drawing in discourses on honour killing in the Netherlands', *Ethnic and Racial Studies* 2009, 32(2), p. 218-238; M.K. Yussuf, 'Honor Killings in the Name of Religion', *Voice of Islam* newsletter 1999, februari/maart, en B.A.M. van Stokkom, 'Negatieve beeldvorming over moslims. Intolerantie of cultuurconflict?', *Justitiële Verkenningen* 2007-1, p. 50-69.
- 17 Y. Kuiper, 'Debatten en definities. Antropologen en sociologen over religie', in: Ter Borg e.a. (red.), *Handboek religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema 2008, p. 26-48.
- 18 C. Geertz, 'Religion as a cultural system', in: M. Banton (red.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, New York: Praeger 1966, p. 1-46.

Janine Janssen

plek hebben om elkaar te ontmoeten of om hulp of bijstand te vragen.¹⁹ In het navolgende wordt stilgestaan bij die leefregels, en met betrekking tot de sociale organisatie van gelovigen wordt met name de rol van de islamitisch geestelijke uitgelicht.

Islam en leefregels

Het ligt buiten het bereik van dit artikel om uitgebreid in te gaan op islamitische wereldbeelden. Het gaat hier vooral om de leefregels die uit dat wereldbeeld voortkomen en die relevant kunnen zijn in de context van eengerelateerd geweld. Laten we dan beginnen met de belangrijkste tekst: wat staat er eigenlijk in de Koran met betrekking tot geweld en eer? In de Koran wordt niet expliciet aan 'eervraak' of 'eengerelateerd' geweld gerefereerd. Dergelijke termen komen in dat heilige boek niet voor.²⁰ In die zin kan de voor moslims heilige schrift niet als een rechtstreekse legitimatie voor geweld in naam van eer worden gezien.

Nu blijkt uit de zaken die bij het LEC EGG binnenkomen dat de grond van een conflict vaak gezocht moet worden in kwesties als het kiezen of verlaten van een partner en seksualiteit en zwangerschappen buiten het huwelijk.²¹ In de Koran wordt echter wel een en ander gezegd over de (regulering van) relaties tussen mannen en vrouwen. In die uitspraken worden dikwijls gronden voor discussie gevonden (bijv. 4:34).²² Hier staat '[d]at mannen zijn opzichters over de vrouwen voor wat God aan de een meer heeft gegeven dan aan de ander en voor wat zij gegeven hebben als bijdrage van hun bezittingen. De deugdzame vrouwen echter zijn de in ootmoed staanden die de verborgenheid behoeden door de behoeding van God. Maar zij van wie gij opstandigheid vreest vermaant haar en vermijdt haar op rustplaatsen en slaat haar. Maar indien zij u gehoorzaam worden zoekt dan geen weg om haar te tuchtigen. God is waarlijk verheven en groot.'²³ De vraag is: wat zijn 'opzichters'? Wat moeten we denken bij 'opstandigheid' en – *last but not least* – hoe ver kan worden gegaan bij dat slaan? Die vragen zijn niet eenduidig te beantwoorden, er zijn tal van interpretaties over de genderverhoudingen: aan de ene kant wordt de tekst letterlijk genomen, maar er zijn ook islamitische geleerden die erop wijzen dat rekening gehouden moet worden met de tijd en

19 Zie voor concrete voorbeelden: N. Landman, Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland, Amsterdam: VU Uitgeverij 1992; K. Phalet. & J. ter Wal (red.), Moslim in Nederland. Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam, Den Haag/Utrecht: SCP/Ercomer-ICS 2004; M. Maliepaard, Religious trends and social integration. Muslim minorities in the Netherlands, Utrecht: Universiteit Utrecht 2012.

20 A. Akgunduz, *Honor Killings in Islamic law*, paper gepresenteerd in Rotterdam, 29 mei 2004. Er wordt overigens wel 'werdvergeving' genoemd (178:173), vergelijkbaar met het Bijbelse principe 'oog om oog, tand om tand'.

21 Janssen 2008; J. Janssen & R. Sanberg, Mogelijke eorzaken nader bekeken. Een onderzoek naar casuïstiek uit 2006. Deelrapport 3, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en LEC EGG 2010. Dit rapport is te downloaden via: www.leceerelateerdgeweld.nl.

22 S. Kausar, S. Hussain & M.M. Idriss, 'Does the Qur'an condone domestic violence?', in: M.M. Idriss & T. Abass (red.), *Women, honour, violence and islam*, Abingdon: Routledge, 2011, p. 96-113.

23 Nederlandse vertaling van J.H. Kramers, Amsterdam: De Arbeiderspers 2003.

plaats waarin de islam werd opgetekend. De zevende-eeuwse Arabische samenleving is nu eenmaal niet vergelijkbaar met de huidige tijd.²⁴ Dergelijke variatie in interpretatie van leefregels – van absoluut en letterlijk naar relativistisch, in die zin dat rekening wordt gehouden met maatschappelijke veranderingen – speelt ook bij andere teksten uit de Koran en overleveringen in de vorm van Hadith-teksten over ontuchtige handelingen, huwelijkssluiting (4:3, 2:232)²⁵ en overspel (24:2). In de discussie over de rol van de Koran bij geweld uit naam van eer wordt overigens niet alleen gewezen naar verzen die iets zeggen over man-vrouwverhoudingen. Er wordt eveneens een beroep op dit boek gedaan om het eigen rechter spelen te veroordelen (5:32²⁶ en 6:151²⁷).

Als we het hebben over de islam als een model voor hoe de wereld in elkaar steekt en uit die visie volgende leefregels, moeten we ons terdege realiseren dat de invloed van islam op het denken en leven van moslims zich niet strikt beperkt tot datgene wat staat opgetekend in heilige teksten. Zo zijn er landen waarvan we weten dat zowel de islam als culturele eercodes er een belangrijke rol spelen. Maar chronologisch en historisch gezien waren die codes al present voor de komst van de islam. In de loop der tijd zijn die eercodes wel door de islamitische samenleving geïncorporeerd. Hiervoor is al aangegeven dat er sinds de zevende eeuw verschil in interpretatie van Koranverzen bestaat. Ook daardoor is er ruimte ontstaan voor verschillende culturele invullingen, bijvoorbeeld over het belang van viriliteit bij mannen in relatie tot eer, die lang niet altijd rechtstreeks en letterlijk op heilige teksten zijn terug te voeren.²⁸

Of de legitimatie van geweld uit naam van eer nu direct in de Koran wordt gevonden of in andere maatschappelijke aspecten, feit is dat individuele verdachten van eengerelateerd geweld een beroep kunnen doen op culturele en religieuze achtergronden.²⁹ Deze gedachte behoeft overigens in de Nederlandse context enige nuancering. Er is inderdaad een periode geweest waarin in de literatuur en in de gepubliceerde jurisprudentie een zekere *coulance* voor cultureel geïnspireerd

24 Kausar e.a. 2011.

25 Zie voor een verdere uitwerking en relatie met verschillende Hadith-teksten: Yussuf 1999.

26 Akgunduz 2004; Yussuf 1999. Bondig geparafraseerd betekent dit vers: 'wie één mens doodt, doodt de hele mensheid'. Zie ook Van Eck 2001.

27 Yussuf 1999. Bondig geparafraseerd: 'doodt geen mens die Allah heeft geschapen zonder dat daar een gedegen rechtsgang aan vooraf is gegaan'. Zie ook Van Eck 2001.

28 Zie over culturele invloeden op opvattingen over seksualiteit bij moslims ook: A. Adamczyk & B.E. Hayes, 'Religion and sexual behaviors: understanding the influence of islamic cultures and religious affiliation for explaining sex outside of marriage', *American Sociological Review* 2012-5, p. 723-746; M.W. Buitelaar, 'Negotiating the rules of chaste behaviour: re-interpretations of the symbolic complex of virginity by young women of Moroccan descent in the Netherlands', *Ethnic and Racial Studies* 2002, 25(3), p. 462-489; T. Nabben e.a., *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*, Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs, 2006.

29 Gelovigen kunnen overigens ook verklaren dat een goed moslim juist niet mag overgaan tot eengerelateerd geweld, zie: N. Brenninkmeijer, M. Geerse & C. Roggeband, *Eengerelateerd geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eengerelateerd geweld*, Den Haag: Sdu 2009. Bij de persoonlijke interpretatie van islamitische leefregels speelt uiteraard ook het kennisniveau een rol: zijn de betreffende teksten wel of niet bestudeerd? Ook speelt een rol of de betrokkene in een (niet-) islamitische omgeving leeft.

Janine Janssen

geweld leek te bestaan.³⁰ Bij het bewijs en bij de beoordeling van strafuitsluitingsgronden, maar vooral in de straftoemeting werd door enkele auteurs geacht ruimte aanwezig te zijn om in positieve zin rekening te houden met de culturele achtergronden van feit en verdachte. Deze opvatting heeft overigens weinig weerklank gekregen in de rechtspraak. De laatste jaren is een omslag waarneembaar in het denken: in de literatuur zijn stemmen opgegaan om cultureel geïnspireerd geweld zwaarder te bestraffen,³¹ en uit de jurisprudentie blijkt dat de culturele context van het strafbare feit soms als een grond voor strafverzwaring wordt gehanteerd. Politici dringen met betrekking tot eergerelateerd geweld al enige tijd aan op het introduceren van strengere straffen.³² De regering stelde hierover echter het volgende: 'De strafrechtelijke aanpak van daders van eergerelateerd geweld verschilt niet van die van andere delicten. Als in het verweer wordt verwezen naar de culturele achtergrond hiervan, leidt dat niet tot strafvermindering.'³³

Genitale verminking en huwelijksdwang: ook eergerelateerd geweld?

Als voorbeelden van door religie geïnspireerde leefregels hebben de laatste jaren ook de onderwerpen genitale verminking³⁴ en 'gearrangeerde of gedwongen huwelijken'³⁵ zich in belangstelling mogen verheugen. Bij beleidsmakers en ook bij niet-gouvernementele organisaties bestaat de neiging deze thema's in één adem te noemen met (al dan niet 'islamitisch') eergerelateerd geweld. Dat kan echter alleen als aannemelijk kan worden gemaakt dat het niet ondergaan van een besnijdenis of het niet akkoord gaan met een bepaald huwelijk als oneervol door andere groepsleden wordt ervaren of dat het ondergaan juist geldt als een modus om eer te behouden of geschonden eergevoel te herstellen.

Maar is dat altijd het geval? Als we ons hier beperken tot gearrangeerde huwelijken: gaat het er dan alleen om de goede naam van de familie intact te houden of spelen daarbij andere motieven, zoals economische, dan niet een rol? Niet alleen onder de noemer 'eergerelateerd geweld' gaan tal van gedragingen schuil, ook begrippen als 'dwang' en 'arrangement' met betrekking tot huwelijksluiting zijn

30 Zie M. Siesling & J. ten Voorde, *Verdediging in culturele strafzaken*, Den Haag: Sdu 2009.

31 Zie o.a. C. Maris, 'Wie is de vader, wie is de dader?', *NJB* 2002, p. 1711.

32 *Kamerstukken II* 2007/08, 30 388, nr. 27.

33 *Kamerstukken II* 2006/07, 30 388, nr. 9.

34 R.S.B. Kool, A. Beijer, C.F. Drumpt, J.M. Eelman & G.G.J. Knoop, *Vrouwelijke genitale verminking in juridisch perspectief. Achtergrondstudie*, Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg 2005. Zie voor de relatie met de islam: '[C]ommon mostly in Muslim African countries, it is not mentioned in Islam's sacred texts and did not originate in Islam. Yet in those countries, religious authorities associate this practice with Islam. In other words, female genital mutilation, a clearly pre-Islamic custom, was adopted by modern Islamic authorities, who declared female circumcision to be worthy Islamic conduct', Feldner, 'Honor Murders – Why the Perps Get off Easy', *Middle East Quarterly* 2000, december, p. 41-50, www.meforum.org/50/honor-murders-why-the-perps-get-off-easy.

35 'Gedwongen huwelijken' (zie voor een internationaal perspectief: E. Ratia & A. Walter, *International exploration of forced marriages*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2009) worden dikwijls in verband gebracht met processen van huwelijksmigratie. Zie voor cijfers over huwelijksluiting onder verschillende generaties migranten: *Webmagazine* 2 november 2009 op www.cbs.nl. In deze studie komen vrouwelijke huwelijksmigranten zelf aan het woord: J. van der Zwaard, *Gelukzoekers. Vrouwelijke huwelijksmigranten in Nederland*, Amsterdam: Artemis & Co, 2008.

niet eenvoudig af te bakenen en te definiëren. Gevolg is dat die begrippen uitdijen. Neem bijvoorbeeld de term ‘huwelijksdwang’. In feite heeft dit begrip betrekking op het moment van het sluiten van een huwelijk. Maar door de non-gouvernementele organisatie Femmes for Freedom is inmiddels het thema ‘huwelijksgevangenschap’ geagendeerd. Daarmee wordt bedoeld dat vrouwen tegen hun wil gedwongen worden om getrouwd te blijven in een religieus huwelijk waarvan de vrijwilligheid met betrekking tot de sluiting ervan niet het probleem is (of hoeft te zijn).³⁶

Door die toename van betekenissen en het bij elkaar plaatsen van verschillende fenomenen onder de vlag ‘eengerelateerd geweld’ bestaat het gevaar dat er begripserosie optreedt.³⁷ Daarmee wordt bedoeld dat verschillende complexe fenomenen min of meer over één kam worden geschoren, waarbij wezenlijke verschillen uit het oog worden verloren. Nu is het voor overheids- en andere uitvoerende organisaties zoals de politie ondoenlijk om voor elke burger die in de problemen komt een individuele aanpak op maat te maken. Door oog voor grote lijnen te hebben kunnen meer mensen met schaarse middelen en tijd geholpen worden. Dan kan het praktisch zijn om in het kader van efficiency problemen zoals die van eer en geweld onder te brengen bij reeds bestaande aanpakken en organisatievormen. Het risico is echter dat een dergelijke pragmatische benadering ook een simplificering van problemen met zich meebrengt. Dat kan in de praktijk een totaal verkeerde benadering en aanpak tot gevolg hebben. Een gewelddadige eerzaak is nu eenmaal niet exact hetzelfde als een gearrangeerd huwelijk, ook al zijn bij de beleidsmatige aanpak dezelfde bevolkingsgroepen en organisaties betrokken.

Sociale organisatie: de rol van de geestelijk voorganger

In Nederland kennen we een scheiding van kerk en staat, dat wil zeggen dat de overheid in feite geen bemoeienis heeft met de geloofsovertuiging van haar burgers. Bij de aanpak van eierzaken zal de politie zich dan ook niet in een theologische discussie begeven. Dat wil echter niet zeggen dat de politie en andere professionals bij de aanpak van concrete zaken geen belangstelling hebben voor religieuze achtergronden. Die interesse heeft vooral te maken met sociale aspecten. Bij een religie zien we vormen van sociale organisatie. Een moskee is niet alleen een plek om te bidden, maar ook een ontmoetingsplaats. De islamitisch geestelijke is uiteraard voorganger in het rituele gebed, verkondiger van de vrijdag-

36 Femmes for Freedom vindt huwelijksgevangenschap ook een vorm van huwelijksdwang en in strijd met de mensenrechten. Zie: www.femmesforfreedom.com. Zie ook: S.C. Braun, ‘Gevangen in het huwelijk’, *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* 2012, p. 71.

37 Er gaan stemmen op om met een nieuw paraplu-begrip te komen: ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’ (GIA). Hiermee worden onder meer in verband gebracht: partnergeweld, kindermishandeling, ouderenmishandeling, eengerelateerd geweld, seksueel misbruik, vrouwelijke genitale verminking en huwelijksdwang, het *shaken baby syndroom*, het verstrekken van verklaringen omtrent het gedrag bij vrijwilligersorganisaties, kinderporno en aandacht voor misbruik in instellingen en de katholieke kerk (Tweede Kamer, *Aanpak huiselijk geweld. Maatschappelijke opvang*, 2011/12, 28 345 en 29 345, nr. 117, p. 2; de brief van staatssecretaris Veldhuijzen van Zanten-Hyllner (VWS) aan de Tweede Kamer over GIA; Zie: *Kamerstukken II* 2012/13, 33 400 XV1, nr. 14).

Janine Janssen

preek en godsdienstleraar. Daarnaast zijn er ook voorbeelden bekend waarin hij in positieve zin de gedachten van gelovigen over geweld probeert te beïnvloeden.³⁸ Hij kan zich in het kader van algemene preventie distantiëren van geweld uit naam van eer, en andere gelovigen daar ook toe oproepen.³⁹

Omgekeerd zijn er bij het LEC EGG ook voorbeelden bekend van islamitisch geestelijken die contact met de politie zochten omdat zij vreesden voor gewelddadige escalatie in een concrete zaak, en van islamitisch geestelijken die een actieve rol gespeeld hebben bij het bemiddelen in eerconflicten door bijvoorbeeld te wijzen op religieuze argumenten tegen het gebruik van geweld.⁴⁰ Ook kunnen deze geestelijk leiders een belangrijk rol spelen bij het verlenen van nazorg in een familie waar een eerconflict heeft gespeeld. Het gaat hier niet alleen om concrete zaken als het regelen van een uitvaart, maar ook om bemiddeling en begeleiding. De politie komt doorgaans in beeld bij acute dreigingen of geweld. De islamitisch geestelijke en de sociale groep waarin gelovigen verkeren hebben echter intensiever en langer contact. Bij goede banden in de geloofsgemeenschap heeft een geestelijk leider dan ook de mogelijkheid om te zien hoe betrokkenen bij een eerconflict in de loop der tijd die crisis al dan niet te boven komen. Daarvoor is het politiecontact nu eenmaal te kortstondig.⁴¹

Aan het betrekken van een geestelijk leider kleeft wel een aantal mitsen en maren. De islamitisch geestelijke is deel van de gemeenschap van gelovigen. Dat betekent dat professionals bij de aanpak van eerzaken er rekening mee moeten houden dat het op de hoogte brengen van een geestelijk leider niet leidt tot sociale sancties voor de betrokkene bij een eerconflict. Voordat een geestelijk leider wordt ingeschakeld moet dus bekend zijn hoe zijn gezagspositie en oriëntaties op de eerproblematiek zijn.⁴² Net zo goed dient rekening te worden gehouden met het feit dat de islamitisch geestelijke ook een vertrouwenspositie bekleedt die niet beschadigd mag worden.⁴³

38 W. Boender, *Imam in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2007.

39 Zie bijv. *Turkse imams veroordelen eerwraak in vrijdaggebed*, 13 mei 2007, www.religie.blog.nl.

40 R. Sanberg & J. Janssen, *Het woord bij de daad voegen. (On)mogelijkheden voor bemiddeling bij de aanpak van eervergelateerd geweld door de politie*, Den Haag: Ministerie van Justitie, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en LEC EGG 2011. Dit rapport is te downloaden via: www.leceergerelateerdgeweld.nl; L. Langereis, *De rol van de imam binnen de ketensamenwerking van eervergelateerd geweld*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam 2012. Zie overigens ook: www.volkskrant.nl/vk/nl/8764/Ferdows-Kazemi/article/detail/3375581/2013/01/11/. De auteur vraagt zich af of moslims door uit te leggen dat eerwraak juist geen islamitische regel is, dit geweld juist weer tot een legitiem onderwerp maken.

41 Zie voor een overzicht van politiecontact in islamitische netwerken: W. Timmer, *Eén hand alleen kan niet klappen. Kennen en gekend worden*, Den Haag: Politie Haaglanden 2003 en W. Timmer, *Politie dicht bij de áll(ochton)e burgers. Een onderzoek naar multi-etnisch politiewerk*, Den Haag: Politie Haaglanden 2003.

42 Om deze reden wordt in de 'checklist eervergelateerd geweld' van het LEC EGG uitvoerig gevraagd naar het sociale netwerk van de betrokken familie en de rol van religie en religieuze leiders daarin (Janssen 2008).

43 Langereis 2012.

Tot slot: *framing* van eergerelateerd geweld als religieus probleem

In deze bijdrage is uitgelegd dat onder de paraplu van eer en geweld tal van gedragingen schuilgaan die daarnaast met thema's als cultuur, familie, genderverhoudingen, mensenrechten, migratie, integratie én religie in verband worden gebracht. Over elk van die thema's vallen waardevolle en zinnige dingen te zeggen als het gaat om ontstaan en aanpak van eerzaken. Maar het is moeilijk om al die zaken tegelijk in ogenschouw te nemen. Dan wordt het verleidelijk om in het kader van *framing* het eerprobleem dermate eenzijdig te belichten en te vereenvoudigen dat het kan worden weggezet als een islamitisch probleem. Van een dergelijke stap kan echter weinig constructiefs worden verwacht: het levert vooral verhitte debatten in de media op, maar gaat voorbij aan de hier beschreven complexe relatie tussen interpretatie van door religie en cultuur ingegeven leefregels over eervol gedrag en mogelijkheden voor preventie en aanpak van geweld uit naam van eer. Bovendien is de islam inmiddels een niet meer weg te denken onderdeel van de Nederlandse samenleving geworden. Zo behandelt het LEC EGG regelmatig zaken waarbij jonge, in Nederland geboren en getogen moslims betrokken zijn, nazaten van migranten. Een onterechte, uitsluitend negatieve nadruk op eercodes als islamitisch probleem zal dan ook alleen maar gevoelens van tegenstelling en uitsluiting, van 'wij' versus 'zij', versterken. Daar is de Nederlandse samenleving niet bij gebaat.